

УДК 336.143.231"364"

Віталій Валерійович ПИСЬМЕННИЙ

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та фінансів,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна,
e-mail: vitaliipysmennyi@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7852-3627>

**БЮДЖЕТНІ ДИСБАЛАНСИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Письменний, В. В. Бюджетні дисбаланси в умовах російсько-української війни. *Вісник соціально-економічних досліджень*. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2024. № 1-2 (88-89). С. 92–102.

Анотація. У статті обґрунтовано, що розбіжності між бюджетними доходами і видатками виникають через рецесію, часті та невиправдані зміни в податковій політиці, невичерпні соціальні потреби й інше. Охарактеризовано їх негативні наслідки як-от: скорочення ресурсів на виконання базових функцій держави, збільшення внутрішньої та зовнішньої державної заборгованості, зниження темпів економічного зростання, підвищення ризиків виникнення кризових явищ. Аргументовано, що бюджетні дисбаланси неможливо повністю усунути або уникнути, зокрема в довгостроковій перспективі. Проаналізовано бюджетні дисбаланси у довоєнний період й особливу увагу акцентовано на них після повномасштабного російського вторгнення. Розглянуто наслідки військових дій, які спричинили безмежне збільшення видатків на національну безпеку й оборону, відновлення пошкодженої інфраструктури, надання гуманітарної допомоги постраждалим від війни. Встановлено, що російсько-українська війна призвела до зменшення податкових надходжень через зупинку виробництва, масове безробіття та інші негативні наслідки. Це сформувало значні труднощі для балансування бюджету й потребує перегляду пріоритетів витрат та пошуку додаткових джерел доходів для забезпечення як військових, так і відновлювальних процесів. Обґрунтовано, що воєнний період характеризується особливими умовами формування та використання державного бюджету, обумовленими збільшенням оборонних видатків. Запропоновано здійснити заходи, які б поєднали підвищення податків, скорочення певних видатків, не пов'язаних з військовими цілями, емісію грошей, здійснення внутрішніх й зовнішніх запозичень, залучення допомоги від інших держав і міжнародних організацій. Акцентовано увагу на тому, що зменшення розбіжностей між бюджетними доходами та видатками має бути системне і довгострокове, з орієнтацією на забезпечення економічного зростання та соціальної справедливості.

Ключові слова: державний бюджет; бюджетні доходи; бюджетні видатки; бюджетний дефіцит; бюджетні дисбаланси.

Vitalii PYSMENNYI

Doctor of Economics, Professor of Economics and Finance Department, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ukraine, e-mail: vitaliipysmennyi@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7852-3627>

**BUDGET IMBALANCES IN THE CONDITIONS OF THE
RUSSIAN-UKRAINIAN WAR**

Pysmennyi, V. (2024). Budget imbalances in the conditions of the Russian-Ukrainian war [Biudzhetni dysbalansy v umovakh Rosiisko-Ukrainskoï viiny], *Socio-economic research bulletin, Visnik social'no-ekonomichnih doslidzhen* (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1-2 (88-89), pp. 92–102.

Abstract. The article substantiates that discrepancies between budget revenues and expenditures arise due to recession, frequent and unjustified changes in tax policy, inexhaustible social needs, etc. Their negative consequences, such as: a reduction in resources for the performance of basic state functions, an increase in internal and external state debt, a decrease in the rate of economic growth, and an increase in the risk of crisis phenomena, are characterized. It is argued that budget imbalances cannot be completely eliminated or avoided, particularly in the long run. The budget imbalances in the pre-war period are analyzed and special attention focused on them after the full-scale Russian invasion. The consequences of military operations, which caused an unlimited increase in spending on national security and defense, restoration of damaged infrastructure, and provision of humanitarian aid to war victims, are considered. It was established that the Russian-Ukrainian war led to a decrease in tax revenues due to the stoppage of production, mass unemployment and other negative consequences. This has created significant difficulties for the budget balancing and requires a review of spending priorities and the search for additional sources of income to support both military and reconstruction processes. It is substantiated that the war period is characterized by special conditions for the formation and using of the state budget, caused by an unlimited increase in expenditures on national security and defense. The measures that would combine tax increases, reduction of certain expenses not related to military purposes, money emission, internal and external borrowing, attracting aid from other states and international organizations are proposed. Attention is focused on the fact that the reduction of discrepancies between budget revenues and expenditures should be systematic and long-term, with an orientation towards ensuring economic growth and social justice.

Keywords: state budget; budget revenues; budget expenditures; budget deficit; budget imbalances.

JEL classification: H600

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1-2\(88-89\).2024.92-102](https://doi.org/10.33987/vsed.1-2(88-89).2024.92-102)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Лютий 2022 р. залишиться в пам'яті багатьох українців як початок важких випробувань. Безпрецедентні наслідки військового вторгнення російської федерації мали глибинний вплив на безпекові, політичні, гуманітарні та економічні аспекти життя держави. Російсько-українська війна завдала серйозний удар по ключових державних інститутах, включаючи армію та систему державного управління. Наслідками військових дій на території України стали загибель і поранення цивільних осіб, формування багатомільйонного потоку біженців. Зупинення бізнесу через знищення у результаті обстрілів виробничої інфраструктури суттєво позначилося на економічному знеціненні держави та згенерувало ще більше загроз.

Сьогодні Україна переживає третій бюджетний період після початку військової агресії російської федерації. Якщо Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» не був адаптований до війни та його змінювали упродовж року, то бюджети 2023–2024 рр. приймали з урахуванням багатократного збільшення видатків на національну безпеку й оборону, забезпечення макроекономічної стабільності та виконання соціальної функції держави. Це були жорсткі за змістом і наповненням фінансові плани держави, які до того ж ознаменувалися багатомільйонними скандалами під час тендерних закупівель, недоцільними видатками на реалізацію інфраструктурних проєктів, привласненням та розтратою бюджетних коштів.

Укупі з надмірним рівнем тіньової економіки, системним ухиленням від оподаткування, недоліками в бюджетному плануванні та неефективним здійсненням

поточних видатків, російсько-українська війна посилила бюджетну вразливість. Аналізуючи цю трагічну сторінку в історії української держави, важливо оцінити міжнародну підтримку, за відсутності якої було б практично неможливо профінансувати з бюджету закупівлю військової техніки та озброєння, заходи з відновлення доріг, мостів й енергетичних систем, надання гуманітарної допомоги постраждалим від війни, внутрішньо переміщеним особам тощо. Ще ніколи питання бюджетних дисбалансів не стояло настільки актуально.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Виявлення та аналіз бюджетних дисбалансів є тією проблемою, яка з усією гостротою привертала увагу вітчизняних науковців ще задовго до повномасштабного російського вторгнення. Тимчасова окупація частини території України мала б концептуально змінити бюджет держави. У цьому сенсі О. Чеберяко та З. Варналій наголошували на необхідності швидкого нарощення оборонних видатків, щоб зберегти реальну незалежність і не перетворитися на фактичного російського сателіта [1]. Я. Жаліло, Я. Базилук, О. Собкевич та інші, досліджуючи гібридну агресію проти України з 2014 р., оцінили адаптивність бюджетних інструментів до її негативних наслідків й обґрунтовували кроки щодо подолання [2].

Особливості формування та виконання державного бюджету в період воєнного стану досліджували У. Ватаманюк-Зелінська та ін. [3]. Ними розглянуто місце фінансового плану держави у регулюванні економічних процесів, забезпеченні фінансової стабільності та добробуту населення в контексті військових дій. Важливе значення мало вивчення І. Лютим, О. Рожком та іншими викликів і загроз, пов'язаних з оптимізацією бюджетних видатків через військове вторгнення російської федерації для вирішення завдань із забезпечення фінансування національної безпеки й оборони [4]. Пошук шляхів усунення бюджетних дисбалансів воєнного періоду став однією з цілей І. Луїної [5].

Прогнозується, що в повоєнний період Україну очікуватимуть не менш серйозні бюджетні дисбаланси. Відтак, важливо проводити роботу над зменшенням їх впливу навіть під час війни, яка може тривати довгі роки. На думку Ю. Якименка та Ю. Юрчишина, будь-які сценарії військових і подальших відновлювальних процесів мають бути розроблені та реалізовані з урахуванням потреб як мирного будівництва нової України, так і завдань поточної та майбутньої військової протидії російському агресору [6]. Цікавим є дослідження М. Диби, Ю. Гернеги і Т. Шкоди, в якому оцінено перспективи залучення фінансових ресурсів для комплексного відновлення України [7]. Як альтернативу бюджетних коштів вони розглядали гранти, бізнес-фонди, краудфандинг тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В українській науковій спільноті велика увага приділяється аналізу бюджетних дисбалансів, зокрема в контексті довоєнного періоду та початку російсько-української війни. Утім, необхідність швидкого реагування на зміни, спричинені нарощенням оборонних видатків, свідчить про потребу адаптації бюджетних інструментів до негативних наслідків військової агресії російської федерації та вироблення науково обґрунтованих підходів до зменшення розбіжностей між бюджетними доходами і видатками.

Постановка завдання. Мета статті полягає у вивченні та аналізі бюджетних дисбалансів, які виникли в Україні до та після повномасштабного вторгнення російської федерації. Відповідно до поставленої мети її завданнями є дослідження впливу російсько-української війни на бюджетні доходи та видатки, оцінка

ефективності заходів держави з управління бюджетним дефіцитом й обґрунтування можливих шляхів усунення бюджетних дисбалансів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розбіжності між бюджетними доходами та видатками є не тільки звичними, а й очікуваними явищами. Їх природа виникає через рецесію, часті та не виправдані зміни в податковій політиці, невичерпні соціальні потреби й інше. Попри те, що бюджетні дисбаланси мають вкрай негативні наслідки, як-от: скорочення ресурсів на виконання базових функцій держави, збільшення внутрішньої та зовнішньої державної заборгованості, зниження темпів економічного зростання і підвищення ризиків виникнення кризових явищ, їх неможливо повністю усунути або уникнути, зокрема в довгостроковій перспективі. Це складно й економічно не виправдано, навіть за найкращих умов.

Якщо ж розглянути бюджетні дисбаланси в умовах війни, то розбіжності між бюджетними доходами та видатками стають критичними. З одного боку, військові дії спричиняють безмежне збільшення видатків на національну безпеку й оборону, відновлення пошкодженої інфраструктури, надання гуманітарної допомоги постраждалим від війни, внутрішньо переміщеним особам тощо. З іншого боку, війна призводить до зменшення податкових надходжень через зупинку виробництва, масове безробіття та інші негативні наслідки. Це формує значні труднощі для балансування бюджету, потребує перегляду пріоритетів витрат та пошуку додаткових джерел доходів для забезпечення як військових, так і відновлювальних процесів.

Спершу розглянемо бюджетні дисбаланси до повномасштабного російського вторгнення, які характеризувалися низкою проблем, викликаних глобальною економічною кризою, внутрішніми економічними і політичними пертурбаціями (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка виконання Державного бюджету України за 2009–2023 рр.

Роки	Доходи		Видатки		Кредитування		Дефіцит	
	млрд. грн.	% у ВВП	млрд. грн.	% у ВВП	млрд. грн.	% у ВВП	млрд. грн.	% у ВВП
2009	209,7	23,0	242,4	26,5	2,8	0,3	-35,5	-3,9
2010	240,6	22,2	303,6	28,0	1,3	0,1	-64,3	-5,9
2011	314,6	23,9	333,5	25,3	4,7	0,4	-23,6	-1,8
2012	346,1	24,6	395,7	28,1	3,8	0,3	-53,4	-3,8
2013	339,2	23,3	403,4	27,7	0,5	0,03	-64,7	-4,4
2014	357,1	22,8	430,2	27,5	4,9	0,3	-78,1	-5,0
2015	534,7	27,0	576,9	29,1	3,0	0,2	-45,2	-2,3
2016	616,3	25,9	684,7	28,7	1,7	0,1	-70,1	-2,9
2017	793,3	26,6	839,2	28,1	1,9	0,1	-47,8	-1,6
2018	928,1	26,1	985,8	27,7	1,5	0,04	-59,2	-1,7
2019	998,3	25,1	1072,9	27,0	3,4	0,1	-78,0	-2,0
2020	1076,0	25,7	1288,0	30,7	5,1	0,1	-217,1	-5,2
2021	1296,9	23,8	1490,3	27,3	4,5	0,1	-197,9	-3,6
2022	1787,4	34,4	2705,4	52,1	-3,3	-0,1	-914,7	-17,6
2023	2672,0	41,0	4014,4	61,7	-9,3	-0,1	-1333,1	-20,5

Джерело: побудовано за даними [8]

Зменшення бюджетних доходів з 231,7 млрд. грн., що становило 24,4% ВВП, у 2008 р. до 209,7 млрд. грн. (23,0% ВВП) у 2009 р. внаслідок падіння економічної

активності, зростання безробіття та інших чинників, а також збільшення видатків відповідно з 241,5 млрд. грн. (25,5% ВВП) до 242,4 млрд. грн. (26,5% ВВП) призвело до 35,5 млрд. грн. (3,9% ВВП) бюджетного дефіциту, який у 2010 р. виріс до 64,3 млрд. грн. (5,9% ВВП).

Загалом же у 2009–2013 рр. бюджетні дисбаланси відображали складну економічну ситуацію, яка вимагала комплексного підходу до реформування фінансової системи та підвищення її стійкості до зовнішніх і внутрішніх загроз. Але відсутність дієвого механізму бюджетного контролю, корупція, яка охопила фактично усі сфери, недостатня транспарентність управління державними фінансами сприяли неефективному витрачання бюджетних коштів і зменшенню їх соціально-економічного впливу. У той час Україна змушена була активно залучати фінансову підтримку з боку міжнародних фінансових інституцій, що спричинило неконтрольоване зростання боргового навантаження, а також зменшення її фінансової стійкості.

Гібридна агресія російської федерації проти України у 2014 р. ще більше посилила бюджетну вразливість. Незважаючи на те, що бюджетні доходи мали тенденцію до зростання з 357,1 млрд. грн. (22,8% ВВП) у 2014 р. до 1296,9 млрд. грн. (23,8% ВВП) у 2021 р., ще більше зростали видатки: з 430,2 млрд. грн. (27,5% ВВП) до 1490,3 млрд. грн. (27,3% ВВП). Захоплення частини території Луганської та Донецької областей, анексія Криму, призвели до значних втрат виробництва й виникнення гуманітарних криз. Укупі з нестабільною ситуацією на валютному ринку, високим рівнем інфляції та економічними обмеженнями, спричиненими пандемією COVID-19, це вплинуло на дефіцит державного бюджету, який у 2020 р. мав рекордне значення – 217,1 млрд. грн. (5,2% ВВП).

Запитання викликає інша тенденція. За час проведення антитерористичної операції та операції спеціальних сил доходи державного бюджету зросли на 939,8 млрд. грн. або в 3,6 рази, а видатки – на 1060,0 млрд. грн. або в 3,5 рази. Чому протягом 2014–2021 рр. в Україні не було впроваджено політику бюджетного фінансування переозброєння та забезпечення потреб Збройних сил України, адекватну воєнним викликам? Закуповувати військову техніку й озброєння, утримувати багаточисельну армію, проводити військові навчання тощо дуже витратно, але й виправдано. Позаяк оборонні видатки забезпечують здатність держави відстоювати територіальну цілісність та національну безпеку.

Натомість в Україні було взято інший курс – будівництво доріг і розвиток дорожньої інфраструктури, що в нормальних умовах є ключовим чинником економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності держави. Дійсно, добре розвинена транспортна інфраструктура сприяє збільшенню обсягів торгівлі й інвестицій, а також розвитку бізнес-середовища загалом. Утім, не доцільно було у 2021 р., усвідомлюючи високу ймовірність повномасштабного російського вторгнення, закладати у державний бюджет 132,1 млрд. грн. видатків на дорожнє господарство і 127,5 млрд. грн. видатків на оборону. Як побачив увесь світ й відчули мільйони українців, це мало вкрай негативні наслідки, особливо протягом перших місяців 2022 р.

Незважаючи на довготривалі та різносторонні конфлікти з російською федерацією, в Україні було обрано шлях на демілітаризацію, про що свідчить виділення у фінансовому плані держави близько 1% ВВП на національну безпеку й оборону (рис. 1). За час проведення антитерористичної операції та операції спеціальних сил вони зросли до 2,9% ВВП, але так і не стали основою для

забезпечення обороноздатності держави. Водночас їх збільшення створює конкуренцію за обмежені бюджетні ресурси з іншими сферами, такими як освіта, охорона здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення й призводить до зменшення фінансування не менш важливих видатків.

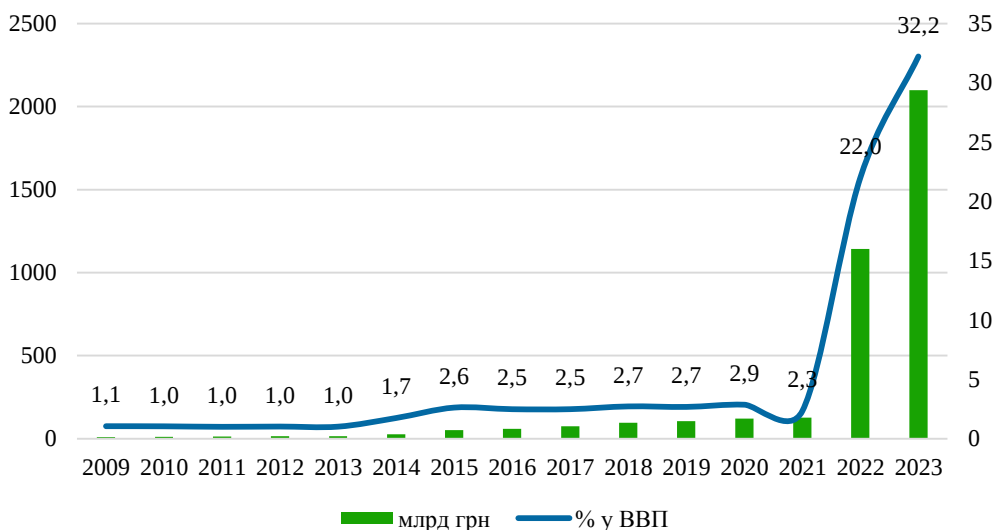

Рис. 1. Динаміка видатків Державного бюджету України на оборону за 2009–2023 рр.

Джерело: побудовано за даними [8]

Бюджети 2022–2023 рр. трансформувалися на так звані «оборонні» із суттєвими розбіжностями між бюджетними доходами та видатками: у 2022 р. – 914,7 млрд. грн., у 2023 р. – 1333,1 млрд. грн. Значну частину бюджетних коштів, зокрема у 2022 р. – 1143,1 млрд. грн. або 42,3% з 2705,4 млрд. грн., у 2023 р. – 2097,6 млрд. грн. або 52,3% з 4014,4 млрд. грн., було витрачено на закупівлю військової техніки та озброєння, утримання армії тощо. Збільшення видатків на національну безпеку й оборону стало реакцією України на повномасштабне російське вторгнення та потребу в забезпеченні обороноздатності і, якщо у післявоєнний період вони будуть зменшені, то тільки відповідно до її стратегічних інтересів.

Російсько-українська війна суттєво вплинула на бюджетну вразливість, змушуючи збільшувати оборонні видатки. Водночас військові дії призвели до руйнування доріг, мостів, комунікацій, об'єктів енергетичної та іншої інфраструктури, необхідності створення безпечних умов для навчання учнів і студентів, збільшення потреб у медичному обслуговуванні та реабілітації постраждалих, масового переміщення населення із зони конфлікту до безпечних регіонів і через це – виникнення гуманітарних криз. Фактично фінансові плани держави 2022–2023 рр. були зосереджені на потребах армії, відновленні економіки, освіти, охороні здоров'я та соціальних видатках.

Найважливіші завдання, які стоять перед Україною у воєнний період, полягають у наповненні державного бюджету та виконанні її ключових функцій, надаючи пріоритет видаткам на національну безпеку й оборону. З огляду на об'єктивну оцінку потреб і можливостей, великих розбіжностей між бюджетними доходами та видатками неможливо буде усунути. При цьому до заходів, які

потрібно вжити, віднесемо: підвищення податків; скорочення певних видатків, не пов'язаних з військовими цілями; емісію грошей; здійснення внутрішніх й зовнішніх запозичень; залучення допомоги від інших держав і міжнародних організацій. Усі вони мають недоліки, які необхідно враховувати при прийнятті рішень:

1. Одним із можливих, хоча й неоднозначних заходів зі збалансування державного бюджету, є підвищення податків. Війна сама по собі негативно впливає на економіку та життя громадян, і додаткове податкове навантаження тільки посилить труднощі. Великі податки потенційно знизять споживчу активність, призведуть до відтоку інвестицій, що загострить економічну невпевненість і рецесію. Підприємства шукатимуть способи уникнення податкового навантаження в частині переведення бізнесу за кордон або здійснення податкового планування. До того ж це поглибить соціальні проблеми, особливо серед вразливих груп населення, які й без того страждають від військових дій.

Означене стало лейтмотивом не підняття цього питання у 2022–2023 рр. Утім, у 2024 р. було підготовлено законопроект, в якому йшлося про збільшення розміру військового збору, оподаткування ним фізичних осіб-підприємців та юридичних – платників єдиного податку. Також додатковий військовий збір буде запроваджено для покупців банківських металів у банків і легкових автомобілів, що підлягають першій державній реєстрації в Україні, продавців нерухомості, роздрібних продавців ювелірними виробами із золота, платини та дорогоцінного каміння, операторів стільникового зв'язку, які надають послуги мобільного зв'язку. Передбачається, що це мало б призвести до збільшення доходів державного бюджету на понад 44 млрд. грн., що становить 2,5% від їх загального обсягу [9].

2. Скорочення видатків в умовах війни має на меті забезпечити доцільність, ефективність і цільове витрачання бюджетних коштів. З одного боку, це дозволяє спрямувати більші суми на потреби національної безпеки й оборони, зосередитися на вирішенні найважливіших проблем воєнного періоду. З іншого боку, наслідками надмірного оборонного бюджету є зменшення доступності освітніх, медичних й інших соціальних послуг, погіршення якості життя населення і зростання рівня безробіття, втрата конкурентоспроможності та зниження рівня інновацій. Але найгірше, якщо скорочення бюджетних видатків призводить до втрати довіри до держави, загострення політичної кризи й через це – недоотримання фінансової допомоги ззовні.

Якщо розглядати питання зменшення бюджетного фінансування не у воєнний період, а загалом в умовах кризи, то першими в державному бюджеті «урізають» видатки на загальнодержавні функції (2009 р., у розпал глобальної економічної кризи, фактичні видатки, порівняно з плановими, зменшилися на 2,7 млрд. грн. або 52,0%) й оборону (2,6 млрд. грн. або 21,2%). Натомість у перший рік повномасштабного російського вторгнення такими видатками стали: видатки на економічну діяльність (у 2022 р., порівняно з 2021 р., вони зменшилися на 85,9 млрд. грн. або 47,3%), охорону навколишнього природного середовища (3,5 млрд. грн. або 42,5%), духовний та фізичний розвиток (4,9 млрд. грн. або 30,8%).

Бюджет 2024 р. відрізняється від двох попередніх через зменшення бюджетного фінансування програми «Великого будівництва». При цьому функціонування Дорожнього фонду, на який у 2023 р. було виділено близько 65 млрд. грн., тимчасово призупинено. Надходження акцизів, які раніше виділялися на будівництво та ремонт доріг, у державний бюджет дасть змогу забезпечити

потреби національної безпеки й оборони. У випадку необхідності відновлення доріг, пошкоджених під час обстрілів, ці роботи будуть фінансуватися з Резервного фонду, розмір якого становить 45 млрд. грн., а кошти на ліквідацію інших інфраструктурних пошкоджень будуть виділятися з фонду ліквідації наслідків збройної агресії російської федерації [10].

3. Для залучення додаткових ресурсів, зокрема з метою усунення розбіжностей між бюджетними доходами та видатками, держава може вдаватися до емісії грошей. Якщо робити це безконтрольно, то це призведе до надмірних інфляційних процесів, наслідком чого буде зростання грошової маси без відповідного збільшення виробництва товарів і зростання цін. Емісія грошей сильно підриває довіру в населення до національної валюти та призводить до довготривалої економічної нестабільності. Також можуть виникнути проблеми зі зовнішньою торгівлею та забезпеченням зовнішньоторговельного балансу, оскільки знецінення національної валюти підриває конкурентоспроможність експорту.

Незважаючи на те, що за 2009–2023 рр. готівкова емісія гривні в Україні демонструвала значні коливання, зростаючи від 3,0 млрд. грн. до 48,3 млрд. грн., її не можна пов'язати напряму з повномасштабним російським вторгненням (у 2023 р. при грошовій масі 3,08 трлн. грн. вона становила 1,6%) або початком гібридної агресії (у 2015 р. було надруковано 3,4 млрд. грн.). Найбільша сума емісії (133,4 млрд. грн.) характерна для 2020 р. й стала реакцією на економічні труднощі, викликані внаслідок пандемії COVID-19. Для допомоги суб'єктам економічної діяльності було запущено програми їх фінансової підтримки, збільшено видатки на охорону здоров'я, соціальних захист і соціальне забезпечення, що призвело до зростання готівкових коштів в обороті.

4. Одним із найоптимальніших способів зменшення бюджетних дисбалансів є здійснення внутрішніх і зовнішніх запозичень. Внутрішні запозичення більш вигідні, оскільки супроводжуються меншими витратами на проведення операцій і не викликають змін у валютних курсах. Утім, вони можуть призвести до підвищення процентних ставок на внутрішньому ринку та конкуренції за залучення капіталу. Зовнішні запозичення забезпечують додаткові ресурси без необхідності залучення внутрішніх інвесторів, але характеризуються валютними ризиками та можуть створити залежність від зовнішніх кредиторів, а їх надмірне використання спричиняє ріст й без того великого боргового навантаження на державу.

На початку активних бойових дій на території України уряд запровадив військові облігації. Протягом березня 2022 р. завдяки цьому інструменту вдалося залучити 27,7 млрд. грн., водночас ще на 20 млрд. грн. військових облігацій придбав НБУ. Щодо зовнішніх запозичень, то за перші три місяці 2022 р. отримано пільгових кредитів на суму, еквівалентну 96,7 млрд. грн., зокрема від МВФ – 41,3 млрд. грн. та Європейської комісії – 19,5 млрд. грн. [11]. У 2024 р. основними джерелами доходів державного бюджету передбачаються зовнішні запозичення у сумі близько 1,8 трлн. грн., що на 1,3% менше, ніж у 2023 р. За їх рахунок за мінусом витрат на погашення зовнішнього державного боргу планується профінансувати 47,4% усіх бюджетних видатків [12].

5. Для покращення фінансової ситуації в умовах війни залучається безоплатна та безповоротна допомога від інших держав і міжнародних організацій. Вона спрямовується як на закупівлю військової техніки та озброєння, утримання армій, так і проєкти, які сприяють економічному зростанню, соціальному розвитку, інфраструктурним та іншим потребам. Попри її беззаперечні переваги, важливо

ретельно та реально оцінити вплив на внутрішню політику держави для мінімізації ризиків. Адже прийняття такої допомоги робить державу залежною від зовнішніх донорів, значно обмежує її автономію та можливості прийняття рішень.

Зазначимо, що згідно з даними системи Ukraine Support Tracker, від початку повномасштабного російського вторгнення донорами України стали 40 держав, а також європейські інституції, Міжнародний валютний фонд і Світовий банк. Найбільшою була допомога від США, яка становила 67,7 млрд. євро або 0,3% ВВП. Крім держав-членів ЄС до списку донорів увійшли: Велика Британія (15,6 млрд. євро або 0,5% ВВП), Канада (5,8 млрд. євро або 0,3% ВВП), Норвегія (7,5 млрд. євро або 1,7% ВВП), Японія (7,5 млрд. євро або 0,2% ВВП), Швеція (3,0 млрд. євро або 0,5% ВВП), Австралія (0,6 млрд. євро або 0,04% ВВП) та інші [13]. Половину з виділених коштів складала фінансова допомога, близько 40% – військова допомога, а решта – гуманітарна підтримка [14].

Висновки і перспективи подальших розробок. Воєнний період характеризується особливими умовами формування та використання фінансового плану держави, обумовленими безмежним збільшенням видатків на національну безпеку й оборону. В таких умовах збалансувати бюджет практично неможливо, але вкрай необхідним є здійснення заходів, які б ефективно поєднали незначне збільшення податкового навантаження на споживання та капітал, скорочення адміністративних та інших видатків, не пов'язаних з військовими цілями, емісію грошей за умови, що вона не буде окремим каналом випуску готівки в економіку, здійснення внутрішніх й зовнішніх запозичень, залучення допомоги від інших держав і міжнародних організацій. Зменшення розбіжностей між бюджетними доходами та видатками має бути системне і довгострокове, з орієнтацією на забезпечення економічного зростання та соціальної справедливості.

З огляду на те, що в повоєнний період Україну очікуватимуть не менш серйозні бюджетні дисбаланси, заходи зі зменшення бюджетного дефіциту необхідно розділити на два етапи: під час війни та після перемоги України. Їх загальна успішність залежатиме від адаптації до конкретних умов і здатності спрогнозувати очікувані результати. Системно проаналізувати складні взаємозв'язки у бюджетній системі держави та розробити ефективні стратегії управління бюджетним дефіцитом дозволяє економіко-математичне моделювання. Його результати можуть стати предметом подальших досліджень, яке міститиме розрахунки щодо розподілу ресурсів, визначення пріоритетів та ін.

Література

1. Чеберяко О. В., Варналій З. С. Фінансові передумови та оцінка фінансування оборони в умовах російсько-української гібридної війни. *Науковий вісник Полісся*. 2018. Вип. 4 (12). С. 143–149.
2. Жаліло Я. А., Базилук Я. Б., Собкевич О. В. та ін. *Стратегічна ціна російської агресії для економіки України* / за наук. ред. д. е. н. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2022. 67 с.
3. Ватаманюк-Зелінська У. З., Пріцак Я. М., Зелінський М.-П. Б. Особливості формування та виконання державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Економічний простір*. 2023. № 185. С. 26–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/185-5>.
4. Луніна І. О. Потенціал публічних фінансів для забезпечення видатків воєнного періоду та поствоєнного відновлення України. *Фінанси України*. 2022. № 8. С. 7–26. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.08.007>.

5. Лютий І., Рожко О., Лютий С. Оптимізація видатків державного бюджету України в умовах війни. *Світ фінансів*. 2022. Вип. 4 (73). С. 45–55. DOI: <https://doi.org/10.35774/sf2022.04.045>.
6. Якименко Ю., Юрчишин Ю. *Відновлення України : точка відліку і напрями дій влади : аналітична доповідь*. Київ : Центр Разумкова, 2022. 20 с.
7. Дибя М. І., Гернего Ю. О., Шкода Т. Н. Потенціал фінансування відбудови економіки України з врахуванням критеріїв ESG. *Фінанси України*. 2022. № 7. С. 57–69. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.07.057>.
8. *Державна казначейська служба України* : сайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 07.02.2024).
9. Галицький А. *В Україні готують нові податки для ФОПів : кому доведеться платити / FOCUS.UA* : сайт. URL: <https://focus.ua/uk/economics/631027-v-ukrajini-gotuyut-novi-podatki-dlya-fopiv-komu-dovedetsya-platiti> (дата звернення: 07.02.2024).
10. Зануда А. *Бюджет-2024 : що нового, цікавого, небезпечного / BBC News Україна* : сайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cj79v32ln9lo> (дата звернення: 15.02.2024).
11. Вінокуров Я. *Що з державними фінансами та чи вистачить Україні грошей? Роз'яснення / Економічна правда* : сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/5/685230> (дата звернення: 17.02.2024).
12. Маркуц Ю., Андрієнко Д., Студеннікова І. *Проект Закону про державний бюджет на 2024 рік : ключові риси / Вокс Україна* : сайт. URL: <https://voxukraine.org/proyekt-zakonu-pro-derzhavnyj-byudzh-et-na-2024-rik-klyuchovi-rysy> (дата звернення: 26.02.2024).
13. *Ukraine Support Tracker / The Kiel Institute for the World Economy* : website. URL: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker> (access date: 10.03.2024).
14. *Допомога міжнародних фінансових інститутів Україні* (червень 2023) / Національний інститут стратегічних досліджень : сайт. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-institutiv-ukrayini-cherven-2023> (дата звернення: 16.03.2024).

References

1. Cheberiaiko, O. V., & Varnalii, Z. S. (2018). Financial preconditions and assessment of defense financing in the conditions of the russian-Ukrainian hybrid war [Finansovi peredumovy ta otsinka finansuvannya oborony v umovakh rosiisko-ukrainskoi hibrydnoi viiny], *Naukovyi visnyk Polissia*, Vyp. 4 (12), s. 143–149 [in Ukrainian]
2. Zhalilo, Ya. A., Bazyluk, Ya. B., Sobkevych, O. V. et al. (2022). *The strategic price of russian aggression for the economy of Ukraine*. Ed. by Ya. A. Zhalilo [Stratehichna tsina rosiiskoi ahresii dlia ekonomiky Ukrainy], NISD, Kyiv, 67 s. [in Ukrainian]
3. Vatamaniuk-Zelinska, U. Z., Pritsak, Ya. M., & Zelinskyi, M.-P. B. (2023). Peculiarities of the formation and execution of the state budget of Ukraine in the conditions of martial law [Osoblyvosti formuvannya ta vykonannya derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu], *Ekonomichnyi prostir*, No. 185, s. 26–31. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/185-5> [in Ukrainian]
4. Lunina, I. O. (2022). The potential of public finances for expenses ensuring of the war period and the post-war reconstruction of Ukraine [Potentsial publichnykh finansiv dlia zabezpechennia vydatkiv voiennoho periodu ta postvoiennoho vidnovlennia Ukrainy], *Finansy Ukrainy*, No. 8, s. 7–26. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.08.007> [in Ukrainian]
5. Liutyi, I., Rozhko, O., & Liutyi, S. (2022). Optimization of state budget expenditures of Ukraine in war conditions [Optymizatsiia vydatkiv derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v umovakh viiny], *Svit finansiv*, No. 4 (73), s. 45–55 [in Ukrainian]
6. Yakymenko, Yu., & Yurchyshyn, Yu. (2022). *Restoration of Ukraine: starting point and directions of government actions. Analytical report* [Vidnovlennia Ukrainy: tochka vidliku i napriamy dii vlady. Analitychna dopovid], Kyiv, Tsentr Razumkova, 20 s. [in Ukrainian]

7. Dyba, M. I., Herneho, Yu. O., & Shkoda, T. N. (2022). The potential of financing the reconstruction of the Ukrainian economy of taking into account ESG criteria [Potensial finansuvannia vidbudovy ekonomiky Ukrainy z vrakhuvanniam kryteriiv ESG], *Finansy Ukrainy*, No. 7, s. 57–69. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.07.057> [in Ukrainian]
8. *State Treasury Service of Ukraine*: website [Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy: sait]. Retrieved from: <https://www.treasury.gov.ua> [in Ukrainian]
9. Halytskyi, A. *Ukraine is preparing new taxes for FOPs: who will have to pay* [V Ukraini hotuiut novi podatky dlia FOPiv: komu dovedetsia platyty], FOCUS.UA: website. Retrieved from: <https://focus.ua/uk/economics/631027-v-ukrajini-gotuyut-novi-podatki-dlya-fopiv-komu-dovedetsya-platiti> [in Ukrainian]
10. Zanuda, A. *Budget-2024: what's new, interesting, dangerous* [Biudzheth-2024: shcho novoho, tsikavoho, nebezpechnoho], BBC News Ukraine: website. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cj79v32ln9lo> [in Ukrainian]
11. Vinokurov, Ya. *What about public finances and whether Ukraine will have enough money. Clarification* [Shcho z derzhavnymy finansamy ta chy vystachyt Ukraini hroshei. Roziasnennia], Ekonomichna pravda: sait. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/5/685230> [in Ukrainian]
12. Markuts, Yu., Andriienko, D., & Studennikova, I. *Draft law on the state budget for 2024: key features* [Proiekt Zakonu pro derzhavnyi biudzheth na 2024 rik: kliuchovi rysy], Voks Ukraina: sait. Retrieved from: <https://voxukraine.org/proyekt-zakonu-pro-derzhavnyj-byudzheth-na-2024-rik-klyuchovi-rysy> [in Ukrainian]
13. *Ukraine Support Tracker*. The Kiel Institute for the World Economy: website. Retrieved from: <https://www.ifw-kiel.de/topics/war-against-ukraine/ukraine-support-tracker>.
14. *Assistance of international financial institutions to Ukraine* (June 2023) [Dopomoha mizhnarodnykh finansovykh instytutiv Ukraini], Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen: sait. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ukrayini-cherven-2023> [in Ukrainian]